

Світлана Кушнікова,

ст. викладач,

Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА

У статті проаналізовано проблеми жорстокості та визначено технології соціальної роботи з дітьми, які зазнали насильства.

Svitlana Kushnikova

PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS AND HUMANISTIC ANALYSIS OF VIOLENCE PROBLEM

The article provides the analysis of problems of child abuse and identifies technologies in social work with children who have experienced abuse.

Україна сьогодні переживає часи політичної й економічної нестабільності. Та поряд з цим, вона велика незалежна європейська країна, що розвивається. Тому у нашій державі актуальною залишається проблема розвитку принципів гуманних міжособистісних відносин, оскільки сьогодні поширюється насильство та жорстокість.

Філософія розглядає насильство як будь-яке приниження людини, що призводить до обмеження фізичного та духовного потенціалу індивідів, заважає опанувати реально визначену повноту можливостей особистісного розвитку. Дослідники наголошують на пануванні однієї людини над волею іншої [5, с. 257]. Жорстоке поводження з дітьми – це феномен, про існування якого відомо з моменту появи історичних записів людства і який, напевно, буде існувати ще довго. Пов'язано це з тим, що насильство – це не лише соціальне явище, а мультифакторна його етимологія, що тісно пов'язана з природою людини. Жорстокість по відношенню до дітей не залежить ні від суспільного ладу, ні від політичного устрою. У різні часи питання жорстокої поведінки відносно дітей досліджували філософи, соціологи, педагоги, психологи, правознавці. Ще до нашої ери Демокріт (460 – 370 рр. до н. е.) говорив про те, що саме виховання формує натуру людини, тому він віддавав перевагу і активно пропагував засоби переконання, різко критикуючи застосування до дітей примусу, жорстокості і тілесних покарань. Арістотель (384 – 322 рр. до н. е.) звертав увагу на важливість саме сімейного виховання без насильства і утисків дитини.

М. Квінтіліан (42 – 118 рр. н. е.) застерігав педагогів і батьків від використання примусу, орієнтував на використання позитивних почуттів у вихованні дітей. Не схвалював застосування тілесних покарань.

У Середні віки (4 – 16 ст.) освітнім і культурним центром була церква, мораль якої сама по собі заперечувала насильство у будь-яких проявах, особливо по відношенню до дітей. Основні педагогічні ідеї та ідеї ненасильства були висвітлені у творчості перших християнських письменників: А. Августина (354 – 430 рр.), С. Боеція (450 – 524 рр.), А. Кассіодора (490 – 583 рр.). Але це були лише окремі, скоріше за все, риторичні, ніж наукові твердження видатних філософів, просвітителів того часу [7, с. 189].

Яскравим представником вільного виховання є німецький педагог Й. Песталоцці, який вважав, що від тих сімейних відносин, які дитина спостерігає з народження у своїй сім'ї (відношення матері до неї, взаємини матері і батька, сестер і братів тощо), залежить у майбутньому рівень сформованості у неї гуманності, доброти і любові до людей. А жорстокість і насильство породжують собі подібне [8, с. 128].

Треба віддати належне значному внеску у педагогіку ненасильства видатного педагога ХХ століття В. Сухомлинського. Віра у дитину, любов до дітей були основними в його педагогічній практиці. «Мы, – писав він, – творим Человека, как скульптор творит свое изваяние из бесформенного куска мрамора: где-то в глубине этой мертвой глыбы лежат прекрасные черты, которые нужно добыть, очистить от всего лишнего» [10]. Звідси його принципи педагогіки ненасильства: знання дитини, вивчення її задатків і здібностей, любов до дітей, яка дає можливість розвитку педагогічної творчості. У своїх працях Василь Сухомлинський підкреслював, що саме у сім'ї має починатись виховання любові, доброти, гуманності. У сімейному вихованні треба уникати надмірної суворості і жорстокості по відношенню до дітей, бо такі крайнощі відштовхують дитину від сім'ї [10; 11; 12].

Також ідеї ненасильства дітей у процесі виховання чітко прослідковується і у практиці педагогів-новаторів середини ХХ століття таких, як В. Зеленьковський, І. Ільїн, С. Гессен, І. Волков, С. Лисенков, В. Шаталов, Т. Гончаров, Ш. Амонашвілі [2; 3; 4; 7]. Ш. Амонашвілі писав про те, що виховання дитини полегшується не покараннями і обмеженнями, а любов'ю, доброзичливістю, повагою, бо тільки це приносить гармонію у розвиток дитини. Педагогіка, заснована на любові, не терпить грубості, тиску, ігнорування життям дитини. Ш. Амонашвілі сформував принципи гуманної педагогіки: будувати процес навчання з

позиції інтересів дитини; у процесі навчання співпрацювати з дитиною, поважати її гідність; обов'язкове вивчення особистості дитини [2; 3].

Сутність гуманних взаємин батьків і дітей розглядала Т. Алексєнко – український дослідник. Основою гуманних взаємовідносин між батьками і дітьми вчена вбачала у взаєморозумінні, визнанні і повазі особистості кожного з них, врахування інтересів, створення умов кожному для самореалізації і самовдосконалення: «Несформована або порушена гуманність стосунків між батьками і дітьми може призвести до формування або дітоцентричного типу сім'ї, що спричинить споживацьке ставлення у дитини до інших і байдужість до батьків, або до байдужості батьків стосовно задоволення природних потреб дітей, до скоєння психологічного і фізичного насильства над ними» [1, с. 12].

У літературі психологічного спрямування, зокрема зарубіжній, застосовують такі категорії, як «насильство щодо дитини», «погане поводження з дитиною», «жорстоке поводження з дитиною», «зловживання щодо дитини», «нехтування дитиною» [6, с. 21 – 26]. Вони мають як соціально-психологічне, так і юридичне походження та значення. Жорстоке поводження – поняття, ширше за насильство. Жорстоке поводження з дітьми – це всі форми фізичного або емоційного насильства, сексуальне насильство, відсутність піклування, торгівля чи інші форми експлуатації, що здатні призвести чи призводять до фактичної шкоди здоров'ю дитини, її виживанню, розвитку чи гідності у контексті відповідальності, довіри чи влади. Насильство над дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим у часі, як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Воно може призвести до емоційного чи психічного травмування, чи навіть загибелі дитини [6, с. 43].

Наслідком психологічного насильства над дітьми є затримка їхнього інтелектуального розвитку та порушення фізичних функцій їх організму. Існує навіть таке поняття як «психологічна карликовість» – коли дитина, яка зростає в умовах психологічного насильства, сильно відстає у фізичному зростанні від ровесників і має затримку психічного розвитку. Для дітей, які відчувають вербальну агресію з боку батьків, характерним є високий рівень фізичної агресії, делінквентності і міжособистісних проблем. Постійна критика, словесні образи дитини призводять до розвитку «комплексу неповноцінності». У дітей, які живуть в умовах психологічного насильства, можуть розвиватись психосоматичні і нервові розлади.

Одним з найбільш серйозних видів жорстокого поводження, від якого страждають маленькі діти, є «синдром трясіння малюка», коли дорослий, схопивши дитину за плечі, сильно її трясє. При цьому сила дії на кровоносні судини мозку така, що може трапитися внутрішня кровотеча, а також контузія мозку. Такі серйозні пошкодження можуть стати причиною тяжкої інвалідності чи, навіть, спричинити смерть дитини. Із зовнішніх показників «синдрому трясіння малюка» можуть бути крововиливи в сітківці ока, нудота, блювота, запаморочення і втрата свідомості. За характером психологічні наслідки насильства можна поділити на емоційні розлади, посттравматичні стресові розлади, проблеми поведінки, особистісні проблеми і розлади когнітивної сфери.

Емоційні розлади або дистрес включає:

- Тривожність і страхи;
- Депресія (більш притаманна підліткам);
- Гнів – неочікувані, неконтрольовані приступи гніву.

Посттравматичні стресові розлади (ПТСР) – це певної тривалості психологічні симптоми, які розвиваються у відповідь на сильні вражаючі травматичні події.

Симптоми ПТСР:

- Часті нічні кошмари;
  - Віддаленість, відсторонення від людей;
  - Нервозність, розлади сну, погана концентрація.
- Частіше симптоми ПТСР спостерігаються у дівчат.

Когнітивні розлади у вигляді:

- Низької самооцінки;
- Самозвинувачень;
- Сприйняття себе як безпорадного, нікчемного.

Неодмінною умовою успішності процесу психолого-соціальної реабілітації є його цікавість для дитини. Ефективними та апробованими на практиці є такі форми роботи:

- групові ігри, коли діти самі обирають, планують, розробляють умови та проводять гру;
- групові обговорення, коли діти розповідають про себе, діляться своїми спогадами, почуттями та тривогами, мріями й планами на майбутнє;
- участь дітей у роботі гуртків, спортивних секцій, студій;
- використання непередбачених ситуацій, інсценування;

– екскурсії: відвідування музеїв, виставок, історичних пам'яток дозволяє дітям відкрити для себе нові грані життя;

– переказування дітьми оповідань, історій чи казок. Така діяльність допомагає дитині висловити свої почуття й думки щодо поведінки того чи іншого персонажу, сприяє засвоєнню дитиною моральних цінностей та позитивної поведінки;

– рольова гра. Ця форма діяльності дає дітям можливість перевірити себе в різних ролях, випробувати різні види поведінки та вільно висловити свої емоції. Наприкінці рольової гри необхідно підбити підсумки, надаючи дітям можливість поділитися враженнями та розповісти, чого вони навчилися [9, с. 105].

Старших вихованців слід залучати до участі в дебатах на різну тематику: «За й проти вживання наркотиків, паління», «Що важливіше, ким бути чи яким бути» тощо. При організації дебатів важливо передбачити відповіді на основні питання з інших джерел – за допомогою демонстрації фільмів, коментарів фахівців із того чи іншого питання тощо.

Психологічну роботу з дитиною слід спрямувати на нейтралізацію відчуження дитини шляхом корекції її кризового стану та встановлення довірливих стосунків між дитиною та спеціалістами.

Метою надання психологічної допомоги дітям-жертвам насильства є:

- сформуванню позитивну «Я»-концепцію дитини-жертви;
- удосконалити вміння, навички та здібності для позитивних почуттів, правильної поведінки, встановлення довірливих стосунків з іншими;
- відновити почуття власної гідності й позитивне ставлення до себе, здатність до саморозуміння;
- розвинути і вдосконалити соціальні якості особистості дитини;
- сформуванню вміння самостійно приймати рішення.

Надання такої допомоги – складний і довготривалий процес. Вплинути на дитину будь-якого віку з важким життєвим досвідом, негативною оцінкою себе й власних можливостей, що перенесла різні травми (психічні, фізичні, сексуальні), відчула нестачі любові й піклування з боку батьків, має різні деривації, зіткнулася з відчуженням з боку суспільства та держави, надзвичайно складно. Це вимагає особливих знань, опанування спеціальними методами та прийомами, особливої організації, що об'єднує багатьох спеціалістів різного профілю й дозволяє виявити, визначити й вирішувати проблеми дітей. Досягнення поставленої мети – змінити поведінку дитини – необхідно вирішувати через покрокове виконання окремих психологічних завдань. Реабілітаційні заходи слід планувати й реалізовувати таким чином, щоб вони приносили дітям задоволення, надавали позитивну підтримку, захищали та зміцнювали їхні права та свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєнко Т. У чому суть гуманних взаємин батьків і дітей? / Т. Алексєєнко // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 12 – 15.
2. Амонашвили Ш. В школу с шести лет : [пособие для учителя] / Ш. Амонашвили. – М.; 1986. – 300 с.
3. Амонашвили Ш. Личностно-гуманная основа педагогического процесса : [пособие для учителя] / Ш. Амонашвили. – Минск. – 1990. – 210 с.
4. Бастун Н. Індивідуальний підхід до учнів з високою тривожністю. Шестирічки в школі / [упоряд. Т. Бишова, О. Кондратюк]. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. – 45 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М., 2000. – Т. 2. – 1278 с.
6. Жестокое обращение с детьми // Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости / [сост. В. Симпсон]. – К. : Сфера, 2002. – №1 (2). – С. 148 – 157.
7. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века / под ред. А. Пискунова. – [2-е изд.]. – М.; 2001. – 477 с.
8. История социальной педагогики / под ред. М. Галагузовой. – М., 2001. – 398 с.
9. Основы профилактики безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних : [учебное пособие для вузов] / под ред. Ф. Мустаевой. – М. : Академический проект, 2003. – 208 с.
10. Сухомлинский В. О воспитании / В. Сухомлинский. – М., 1975. – 719 с.
11. Сухомлинский В. Избранные произведения / В. Сухомлинский. – М., 1979. – Т. 2. – 719 с.
12. Сухомлинский В. Избранные произведения / В. Сухомлинский. – М., 1979. – Т. 3. – 719 с.